

Народни етос Српске православне цркве

Српска православна црква од самих својих почетака па до данашњег дана народна је црква. У исто време, док је она само део једне свете, саборне и Апостолске Цркве свих верних, Срби је доживљавају као своју, националну цркву, умногоме одређену њиховим историјским искуством. Појмови нација, национално, увезени су међутим са Запада међу Србе тек крајем 19. века; народ је старија реч. Појам „отачаство“ још је древнији и срећемо га већ у Немањиној повељи Хиландару из 1198. године.

Од доба Светог Саве и Светог Симеона, то је црква нишчих и угледних, сиромашних и богатих, простих и учених. На ране хришћане она не подсећа само по томе; до дана данашњег, она је остала прогоњена, страдална црква. После пропасти српских средњовековних држава, у добу турске, аустријске, млетачке власти, Црква води и заступа српски народ. У духовном и социјалном смислу, Српска црква и српски народ тада су се сасвим стопили. У муслиманским и римокатоличким царствима, готово сасвим лишена племства, она је црква сељака, пастира, војника и трговаца, људи „погрешне вере“ - другоразредних, увек сумњивих поданика, више или мање толерисаних, периодично гоњених, протериваних, истребљиваних, пљачканих. У добу ослобођења и уједињења, југословенства и геноцида она је, упркос свему, сачувала свој народни етос. Таква стопљеност Цркве и народа, није честа појава. Да бисмо то разумели, довољно је да се осврнемо око себе, на прошлост и садашњост осталих хришћанских вероисповести и другачијих вера овде на Балкану и у остатку Европе.

Већ је Свети Сава, са својим оцем Светим Симеоном и братом Стефаном Првовенчаним, на такав начин устројио везу између Цркве, народа и државе. Доментијан Светог Саву није случајно назвао „вождем отачаства“, краљ Милутин „учитељем отачаства нашега“, а цар Душан „великим светитељем и првопрестолником отачаства нашег“. Привео је, како се тада писало, „српску земљу“, своје отачаство Небескоме Јерусалиму, избавио га од јереси и научио „правој вери“. Србима је чак, удахнуо свест о себи као „богоизабраном народу“, „новом Израиљу“.

Успоставио је Завет, канон, који ће људе његовог отачаства обавезивати до дана данашњег. На свакој раскрсници запитати се не који је најкраћи пут, него који је пут

вере, истине, добра и правде. Следити ту стазу, кроз искушења и подвиге. То је остао Завет Светог Саве, потом и Завет Светог Кнеза Лазара, потврђен на Косову пољу. Тај Завет, тај морални став, јесте оно што нас чини Србима до дана данашњег. Они који Завет напусте, одаберу пречицу, стазу покоравана, пре или касније престају да буду оно што су им били преци. Као оруђе силника овога света завршавају и они који су спремни на подвиге, али у име ове или оне идеологије, без свести о Смислу, Христу, Цркви и Светосављу. Све смо то много пута видели у нашем времену и у вековима који су иза нас.

Доментијан нам приповеда да, када Свети Сава и Свети Симеон напусте отачаство и пређу на Свету Гору, када оставе земаљско и одаберу Небеско Царство, они срећу „неког богобојажљивог мужа“ који Сави даје „богомисаони савет“: „Бог посла тебе у Свету Гору, не да се спасеш само ти и твој родитељ, но да и деци отачаства твога устројиш добар пут...“ „...но сатвори манастир у Светој Гори да буде истинито прибежиште твоме отачаству, да и после вас они који су у земљи отачаства твога, који се нађу да љубе Бога и његову пречисту матер и који желе истинитог живота, дошавши ту, да га нађу, и претрпевши до конца, да буду спасени.“ Свети Сава и Свети Симеон примили су ову кључну поруку; нису, дакле, стали на свом, личном спасењу. Треба спасавати „децу отачаства свога“. Они су, речима савременика, „отачаствољупци“. Њих покреће „бол за отачаство“. Ето заворављених, српских речи за оне које данас зову „патриотама“ и за оно што се зове „патриотизмом“.

Тако су, после Студенице, настали Хиландар, и све потоње задужбине Немањића, Лазаревића, Бранковића и српске властеле, велике и мале, решене да остане у Светосавском завету. Упоредимо то, опет, са суседним народима. Нико, осим можда Грка, своје земље није посејао толиким задужбинама као Срби. Онолико колико су владали Македонијом, Срби су иза себе оставили небројене светиње. Чак и грчки Метеори, древно место монашког подвига, засијали су тек када су у њих, у Душаново и Симеоново доба, стигли Срби. Последњи Немањић, цар Јован Урош, који је Савиним путем, напустио земаљско и изабрао Небеско Царство, у монаштву Јоасаф, Метеоре је претворио у Велике Метеоре.

Задужбинарство и подизање „истинитих прибежишта своје отачаству“ остали су, до данас, део Светосавског завета. Он обавезује и данашња, нишча и збуњена

поколења. О томе сведочи и овај велики и прелепи Храм Светог Саве у Фочи, чију двадесетогодишњицу, на Покров Пресвете Богородице, прослављамо.

Да је Свети Сава био спреман да се одрекне манастирског мира, како би послужио отачаству, потврђује и његово напуштање Свете Горе и повратак у Србију. Ту је утврђивао „праву веру“, смиривао сукобе и помагао у одбрани од непријатеља. Врхунац таквог деловања било је стицање аутокефалности Српске цркве и састављање Законоправила, основног законског акта „српске земље и поморске“, којим су уређене најважније области народног и државног живота. Поред осталог, ту је посебно истакнута брига о породици, о сиромашнима, старима, болеснима. Често се наводи тумачење молитве Оче наш, које Законоправило преузима од Јована Златоустог: „...јер, не рече Оче мој, већ Оче наш... те никако да неко брине само о себи, него увек и о ближњем, и да нико ни у чему не буде бољи од другог: ни богаташ од сиромаша, ни господар од слуге, ни кнез од повлашћеног, ни цар од војника, ни мудар од неугог, јер свима је подарио једну благородност, подједнако удостојивши све да Њега називају Оцем“.

Са турским освајањима и уништењем српских држава, започиње епоха у којој су Срби, у оквирима Пећке патријаршије, најмање два века, живели у својеврсном теократском поретку. Патријарси, митрополити, епископи, игумани и монаси, мирјанско свештенство били су духовне и народне старешине, судије, ратни команданти. Симболички, ова епоха почела је 1496. са повлачењем Ђорђа Бранковића са престола сремских деспота и одласком, опет путем Светог Саве, у манастир. Као архиепископ Максим, он ће, као и Свети Сава, чувати „праву веру“ и одлазити у дипломатске мисије у име свога брата, деспота Јована; и његове мошти Турци ће спалити.

Време српске теократије је и златно доба српске епике. Она је посведочила народно тумачење култова српских светитеља и дубинско разумевање суштине њихових подвига. О Светом Сави сачувано је мноштво народних предања, прича и песама. Сетимо се да у најпознатијој међу тим песамама Свети Сава казује „господи ришћанској“ „код бијеле цркве Грачанице“, „куд се ђеде цар Немање благо“:

„Није бабо расковао благо

На наџаке ни на буздоване,

Ни на сабље ни на бојна копља,
Ни добријем коњма на ратове;
Већ је бабо потрошио благо
На три славна српска намастира.“

То су, наравно, „Бјел Вилиндар насред горе Свете“, „Студеница на Влаху Староме“ и „Миљешевка на Херцеговини“. У дужој верзији ове песме, цар Немања је подигао и Дечане, Ђурђево Ступове,

„И Довољу близу горе Црне;
„И Тројицу надомак Таслице
„Украј воде украј Ћиотине;
„Рачу цркву украј воде Дрине,
„И Папраћу близу Борогова,
„И Вазућу крај воде Криваје,
„Озрен цркву насред Босне славне,
„И Гомељу на граници сувој;
„Моштаницу у Крајини љутој,

„Ту је дао једну кулу блага.
„Осталога што претече блага,
„Остало је благо похарчио
„Зидајући по калу калдрме
„И градећи по водам’ ћуприје
„Дијелећи кљасту и слијепу,
„Док је души мјесто уватио,
„Седам кула блага похарчио:
„Ето бабо куд похарчи благо!“

У другој половини 16. века, у добу велике обнове у крилу Пећке патријаршије, мноштво извора сведочи о култу Светог Саве код римокатолика и муслимана. О Сави пишу Иван Томко Марнавић, Андрија Качић Миошић; западни путописци (Бенедето Рамберти, 1534) чак тврде да Турци и Јевреји богатије даривају Милешеву од хришћана. Спаљивање моштију Светог Саве можда није имало за циљ

само кажњавање побуњених Срба, него и ломљење воље локалних муслимана, који су се кроз поштовање Светог Саве враћали предачким заветима.

Овај српски устанак предводио је сам патријарх Јован Кантул. Тако ће бити и са устанцима патријараха Арсенија III Чарнојевића и Арсенија IV Јовановића Шакабенте. Устаничка традиција Српске цркве потом је била оличена у црногорским владикама из династије Петровић, у проти Матеји Ненадовићу и попу Луки Лазаревићу, архимандриту Нићифору Дучићу и попу Богдану Зимоњићу, патријарху Варнави и владици Николају у време Конкордатске кризе, патријарху Гаврилу и владици Николају 27. марта 1941, све до устаника из 1941 - попа Радојице Перишића у Херцеговини, попа Момчила Ђујића у Далмацији, попа Саве Божића на Требави. Устаничка традиција није била једина у Српској цркви; ни она друга и другачија, помирљивија, која је настојала да у тешким временима сачува главе, није била мање народна.

И у троструком геноциду који је у 20. веку погодио српски народ, Црква је делила судбину свога народа. По мишљењу Милорада Екмечића, све је почело управо овде, у околини Фоче, злочинима над цивилима 1914. године. Још масовнији злочини почињени су те 1914. источно од Дрине, у Шапцу, Мачви, Јадру, Рађевини. У Првом светском рату, српски свештеници, нарочито из Босне и Херцеговине и Србије, стрељани су, мучени, затварани у концентрационе логоре. Међу логорашима у два светска рата, био је и патријарх Гаврило Дожић. У редовима комита био је и потоњи митрополит Јосиф Цвијовић. Српске цркве обесвећиване су на најстрашније начине.

Све се поновило, у много већим размерама, у Другом светском рату. Голгота Српске цркве и њеног народа добро је позната и овде не мора да се описује. Српска православна црква тада се сасвим вратила у доба раног хришћанства и првих мученика.

Гоњење Српске цркве наставило се и после 1945. године. И у томе, она је поделила судбину српског народа. Иако су дали два покрета отпора и претрпели геноцид, за разлику од неких суседних народа који су Хитлеру масовно служили и давали СС дивизије, да би 1945. били уједињени унутар својих федералних република, Срби су третирани су као побеђен и покорен народ. Подељени су на пет република и две аутономне покрајине; на југу, у Старој Србији и Македонији, комунисти су наставили идентитетску политику коју су према Србима водили окупатори. У послератном терору само у Србији убијено је око 60.000 људи. Овде, у Фочи, не треба

подсећати на то каква су страшна стратишта биле Зеленгора и Миљевина. Српској цркви, оптуженој да је била оруђе поражене „великосрпске хегемоније“ убијани су и хапшени верници, епископи и свештеници. Она је опљачкана и развлашћена; насиља и понижења била су готово свакодневна. Пошто је терор утихнуо, наредне четири деценије Српска црква биће маргинализована, под притиском државе која је разарала њену унутрашњу структуру и покушавала да је подреди и савлада.

Са пропашћу комунизма, разбијена је и Југославија, федералне републике постале су независне државе, а српски народ је на силу, у крвавим ратовима, подељен и готово враћен на стање из 1912. године. Црква је поново са својим народом делила муке и страдања; она је и тада била прва мета прогонитеља. Било је јасно да је и тада постојала намера да српски народ буде уништен, као 1941. и 1914. Тамо где није стигла српска војска, или одакле се повукла, пре свега у Крајини, на Косову и Метохији, то се и догодило.

Српску цркву данас гоне на Косову и Метохији док се у Хрватској она налази под сталном државном присмотром. Једини српски становници до јуче српских села и градова неретко су свештеници са својим породицама, који у празним храмовима служе службу Божију. До јуче, Српска црква гоњена је и у Црној Гори и у Македонији. Српске цркве и гробља обесвећују се и у Федерацији БиХ.

Упркос томе, или баш због тога, Српска православна црква данас доживљава велику обнову. Њени храмови пуни су углавном младих верника. У литијама у Црној Гори, народ је дословно одбранио Цркву. У расејању, посебно у западној Европи, огроман је контраст између празних цркава локалног становништва и препуних цркава српских досељеника. Но нарочито у дијаспори важи правило – онај ко се одвоји од Цркве, као некада у Османском или Хабзбуршком царству, пре или касније престаће да буде Србин.

Колико ће потрајати ова велика обнова? Једно је сигурно: сада се, са сменом нараштаја, повећава број верних, оних који ће остати у Светосавском и Косовском завету. И данас, као и пре 800 година, док је Српске православне цркве биће и српског народа. И наравно, без Срба, како се потврдило у Црној Гори, не може се замислити ни постојање Српске православне цркве. То не мења чињеница да управо у Црној Гори има верника Српске цркве који нису Срби, нити то што она, нарочито на Западу, привлачи и оне који напуштају протестантизам, па и римокатоличку веру, како би

трагали за изворним, аутентичним хришћанством. Ова древна, исконска веза између српског народа и његове Цркве сада је све чвршћа. Ако је судити по историјском искуству, она се док постојимо, неће прекинути.

*Беседа изговорена на прослави 20 година Заветног Храма Светог Саве у Фочи,
13.10.2026.*